

KUTADGU BİLİĞ VE DİVÂN-I HİKMET’TE ÖLÜM ALGISI

Şengül DOĞAN*

Özet

Türklerin İslamiyet’i kabul ettiği dönemlerde bu zamana tanıklık eden pek çok düşünürlerimiz var olmuştur. Bunlardan birisi 11. yy’da *Kutadgu Bilig* eserini yazan hem İslam öncesi Türk tefekkürü hem de İslam sonrası Türk tefekkürünü eserinde işleyen, tasvir eden düşünürümüz Yusuf Has Hacib (1017-1077)’tir. Diğer önemli düşünürümüz ise 12. yy’da *Divân-ı Hikmet* adlı eseri kaleme alan Türklerin İslamiyet’i benimsemelerinde tasavvuf anlayışının yer edinmesinde büyük rolü olan mutasavvıf Ahmet Yesevi (1093-1167)’dir. Her iki düşünür zamansal olarak yakın bir dönemde yaşamışlardır. Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevi insanın erdemli bir şekilde hayatını idame ettirmesi gerektiği ve yaşamın anlam kazanmasının ölüm bilinciyle zuhur ettiğini ifade etmişlerdir. Ölüme yapılan vurgu nihayetinde ahiret hayatına olan hazırlığı vurgulamaktadır. Bu çalışmada *Kutadgu Bilig* ve *Divân-ı Hikmet* eserlerinde yer verilen insanın bu dünyada iyi ameller işlemesi gerektiği, nefsin kötü hallerden sakındırılması, bedenin dünyevi isteklere esir olmaması, ruhun yetkinleştirilmesi için insanın ölüm bilinciyle nasıl eylemesi gerektiği hususlarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig*, *Divân-ı Hikmet*, Ruh, Beden, Ölüm.

PERCEPTION OF DEATH IN *KUTADGU BİLİĞ* AND *DİVÂN-I HİKMET*

Abstract

There were many thinkers who witnessed this time when the Turks accepted Islam. One of them is our thinker Yusuf Has Hacib (1017-1077), who wrote his work *Kutadgu Bilig* in the 11th century, and described both pre-Islamic Turkish thought and post-Islamic Turkish thought in his work. Our other important thinker is Sufi Ahmet Yesevi (1093-1167), who wrote the work *Divân-ı Hikmet* in the 12th century and played a major role in the adoption of Islam by the Turks and the understanding of Sufism. Both thinkers lived in a temporally close period. Yusuf Has Hacib and Ahmet Yesevi stated that a person should live her life virtuously and that the meaning of life comes with the awareness of death. The emphasis on death ultimately emphasizes preparation for the afterlife. In this study, the issues included in the works of *Kutadgu Bilig* and *Divân-ı Hikmet*, that a person should do good deeds in this world, that the soul should be prevented from bad situations, that the body should not be a slave to the temptations of the world, and how a person should act with the awareness of death in order to perfect the soul, will be touched upon.

Keywords: *Kutadgu Bilig*, *Divân-ı Hikmet*, Soul, Body, Death.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Felsefe Ana Bilim Dalı, e-mail: senguldgn01@gmail.com,

ORCID ID:0009-0005-0072-736X.

Başvuru/Submitted: 22.10.2024

Kabul/Accepted: 6.12.2024

Giriş

İnsanın ilk evi dünyadır ve bu dünya hali bir gün yok olmaya mukadderdir. İnsanın ölümden sonraki yeri ahirettir. Ahiret yeri bâkidir, daimi olan bir meskenidir. İnsanın dünyaya gelmesinin, yaratılmasının elbette maksadı vardır. Bu maksat ahirete rızık toplamak, ahiret yaşamında mutluluğa nail olmak içindir. İnsan yaratılış itibarıyla mükemmellikten uzak olarak yaratılmıştır. Fakat bilgi edinme ve saadete erme konusunda kabiliyetli olarak halk olmuştur. Bu durum nerden geldiğini ve nereye doğru yol alacağını bilmesiyle kendini gösterecektir.¹

Ölümü yokluk olarak tabir etmek, fena olmak şeklinde tanımlamaktan ziyade o, ruhun bedenden ilişkisinin kesilmesi durumudur. Ölüm bir ayrılıştır, ruh ile beden arasına giren bir perdedir. Bir noktada o değişmez. Dünya hayatından ahirete göçtür.² İnsanın yaşamda anlam bulması sadece dünyevi hayattaki yapıp-etmeleriyle gerçekleşmemektedir. Varlığın anlam bulması ölüm algısından, ölüm bilincinde tezahür etmektedir. İnsan bu durum karşısında tavır alarak nasıl eylemesi gerektiği konusunda yoğunlaşmaktadır. Çünkü ölüm başka bir alemin eşik noktasıdır.

Ölüm algısı çalışmamızın önemli iki düşünürü Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevi için önemli bir husustur. Düşünürlerimiz nezdinde ölüm, yaşamın anahtar kavramıdır. Çünkü Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevi için ahiret hayatındaki mutluluğa muktedir olmak iyi amel sahibi olmaktan geçmektedir. İnsanın iyi ameller işlemesi ruhunun olgunlaştırılmasıyla mümkündür. Düşünürlerimize göre ruh, erdemlerle bezenmeli ve bu erdemler hayatta daimi bir şekilde kendini göstermelidir. Beden ise insanın geçici dünyaya meyletmesinde, nefesine yenik düşmesinde ayartıcı durumundadır. İnsan da diğer canlılar gibi ölümlüdür. Ruhun bedene yenik düşmemesi, nefsin isteklerine uymaması gerekmektedir. Mutluluğa ulaşma insanın iradi olarak kendine hâkim olmasına bağlıdır. İnsanın mutluluğa ermesi veyahut ermemesi dünyevi yaşamındaki eylemleri çerçevesinde kendini gösterecektir.

1. Ruh- Beden İlişkisi

İslam ahlak filozofları ruh ve nefis kavramlarını aynı manada kullanırken beden kavramını bu iki kavramın karşısına koymuşlardır. Beden, heva ve arzuların bulunduğu dizginlenmesi gereken cisim olarak adlandırılırken ruh ise kalpten çıkarak damarlar aracılığıyla dimağa ulaşan oradan ise tüm bedene yayılan latif buhar manasına gelmektedir. Bu latif buhar ulaştığı her yerde mizaç ve istidadına göre iş görmektedir. Hayat onunla var olmaktadır. Ruhun bedendeki etkisi kandilin bir evin her yerini aydınlatması gibidir.³

Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevi düalist bir yaklaşımla insanın beden ve ruhtan meydana geldiğini ifade etmektedirler. Her iki düşünür insanın ruhunun yetkinleşmesi, kamil insan mertebesine çıkması gerektiği düşüncesinde olup edep, erdem sahibi birey olmanın yollarını izah etmişlerdir. İnsan ruhunun yetkinliğe ermesinde engel teşkil eden nefis unsuru da söz konusudur. Nefis kavramı çeşitli anlamlara gelen bir kelimedir. Nefis lafzı kötü sıfatların kendisinde toplandığı varlık olarak adlandırılmakta ve bu kötü sıfatlar akli kuvvetlere zıt olan hayvani kuvvetler olarak adlandırılmaktadır. Mutasavvıflar nefis mefhumunu bu manada kullanmaktadırlar.⁴

İnsanın ve diğer tüm canlı, cansız varlıkların yaratılması konusunda hem Yusuf Has Hacib hem de Ahmet Yesevi aynı görüştedir. *Kutadgu Bilig*'de Allah her şeyin varlık nedenidir. Bir olan, yaratan, yetiştiren, göçüren Allah'tır (b. 1).⁵ Alem Allah'ın “Ol!” emriyle meydana gelmiştir (b. 1).

¹ Gazâlî, *Ölüm ve Ötesi*, İstanbul, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 113.

² Gazâlî, *A.g.e.*, s. 54

³ Gazâlî, *Hakikat Bilgisine Yükseliş*, (çev. Serkan Özburun), İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.

⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 15

⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*. (çev. R. R. Arat). TTK Yayınları, Ankara, 2003. Bu çalışmada *Kutadgu Bilig*'den yapılan atıflar beyit “b.” şeklinde verilecektir.

Yaratılış olayı mutlak varlığın tecellisidir ve mutlak varlıktan başka varlık söz konusu olamayacağı için Allah’ın yaratılış ile tecellisi ona ait olan iç realitenin bir dış realite durumuna dönüşmesidir. Hadis-i kudsî’de Allah gizli bir hazine idi ve bilinmek için kainatı var etti⁶ yer almaktadır. İnsan, sufilere göre alemin özünü teşkil etmektedir. İnsan alemin özetidir. Allah mazharların en üstünüdür, en olgunudur. Kainatın gayesi, yaratılışın nedeni insandır. Varlıkların her biri Allah’ın bir adının bir sıfatının tecellisidir. Kainat bir cisimse insan onun canı konumundadır.⁷

Ahmet Yesevi; *Yaratan Bir ve Var’ımın yolunu arayıp.*⁸ *Lütuf ve keremi Hakk yarattı sizler için*⁹ *Aslım toprak, neslim toprak, her şeyden âciz.*¹⁰ *Bir ve Var’ım, cemâlini görür müyüm?*¹¹ düşüncesinde olup ona göre hikmet, Allah’ı Bir ve Var olanı bilmektir. Yesevi insanın bu gerçekten uzaklaştığında özünden kopacağını vurgulamaktadır. O, bu gerçeğin hatırlatıcısı ve bilgi pınarı olarak Kur’an’ı göstermektedir. Allah’ı bulmanın kulun kendinde gizli olduğunu ifade etmektedir.¹²

Yusuf Has Hacib, Tanrı’nın hikmet sahibi, hakka’l-yakîn (b. 11) kudretli, hikmetli, yaratıcı olması gibi meziyetleri üzerinde durmaktadır. *Kutadgu Bilig*’de yer alan Allah’ın Bir olarak ifade edilmesi insanı yaratması ve Bir olanın iki olanı yaratması (b. 3719-15) ifadesi yer almaktadır. Beyitte geçen iki olan açıklanamamaktadır. Bu ifadeyi şerh edersek Allah’ın insanı ruh ve bedenden yarattığı fikrine bizleri götürebilmektedir. *Kutadgu Bilig*’de ruh/beden (b. 6239-1524) ile can/ten (b. 43-1861) şeklinde ifadeler yer almaktadır. Beden temiz ruhun evi olarak görülmektedir (b. 1524). Beden geçici niteliğe sahiptir. Can çıkıp giderken insan bedeninin yok olup çürüyeceği (b. 5842) bu nedenle insanın ruhunun daimiliğinin olmasından dolayı onu yetkinleştirmenin kemal mertebeye çıkarmanın yolları aranmalıdır.

Ahmet Yesevi için yaratıcı Allah’tır ve insanoğlunun topraktan yaratılması ruh ve beden olarak insanın varoluşu söz konusudur. *Divân-ı Hikmet*’te şöyle geçmektedir; *Aslım toprak, neslim toprak, her şeyden âciz.*¹³ *İlim ikidir beden ve cana rehberdir,*¹⁴ *Sen yarattın cisim ve canı.*¹⁵ *Ruh kuşunun titrer olsa kol ve kanadı. Havalanarak arştan arşa konar dostlar*¹⁶ ifadelerinden de insanın ruh ve bedenden yaratılmış olduğu hususuna bizleri götürmektedir.

Yusuf Has Hacib insanın akıl sahibi bir varlık olduğunu ifade eder (b. 289). İnsan akli yönetiminden sapmamalıdır der. Onu rasyonalist düşünmeye iten durum ruh beden ilişkisinde beden daha baskın halde olması insanı eşrefi mahlukat mertebesinde aşağıya çeker ve bu durum insanı kamil olgunluktan mahrum bırakmaktadır. Beden, insanın bineği durumundadır. Bu durum *Kutadgu Bilig*’de şöyle tasvir edilir. Nasıl ki huysuz at semirirse sahibini yere vurup ona zarar verdiği gibi beden de arzuların hâkimiyetine girerse doyumsuz, sonu gelmeyen dünya hazlarına, şehvetlerine yenik düşmektedir. Bu nedenle insan arzularının, dünyevi şehvetlerin kölesi olmamalı aklını devreye sokmalıdır. Akıllı kimse bu dünyada ahiretini kazanmak için çabalar, azığını iyi hazırlar. Bu dünya insan için konaktır. Mezar ise ikinci bir konaktır. İnsanın bundan sonraki ilk konağı ahirettir. O dünyada insanı iki yol beklemektedir. İnsanın yolu sağa doğru ise iyilikler yoluna doğru ilerler eğer sola doğru ise kötülükler yoluna doğru gitmektedir. Ahirete ruhunu göçüren kimse dünyadaki yaşamına nazaran bu yollardan birisine muktedir olacaktır. Dünya yaşamı bir tarla misalidir. İnsan dünyevi yaşantısında yaptığı hayırlar neticesinde iyilik biçecek, yaptığı kötülükler nezdinde de kötülük biçecektir (b. 3599-3600-1417-1390-1391-1392-1393). İnsan bedeninin hakimiyetinde kalıp dünyadan geçmediği sürece Allah’a ulaşamaz. Dünya ahiretin azığı, tarlası bir konaklama yeridir. Beden insanı

⁶ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 74

⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 61.

⁸ Ahmet Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, (çev. Hayati Bice), Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s. 178.

⁹ Yesevi, *a.g.e.*, s. 276.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 69

¹¹ *A.g.e.*, s. 63.

¹² Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevi’nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, 2003, Ankara, s. 219.

¹³ Yesevi, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 185.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 113.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 188.

ahirete ulaştırır binitidir.¹⁷ Ahmet Yesevi, Allah’ın insanı eşrefi mahlukat olarak yarattığını ve insanı hayvan kılmayıp adem kıldığını ifade eder.¹⁸ O dünyanın geçici bir yer olduğunu şöyle ifade eder; Kötü dünyaya gönül bağlayıp ergin olduğunu, eğlenceye meylederek cahil olduğunu ve dünyanın geçici bir yer olduğunu sonradan anladığını ifade eder.¹⁹ *Azıksız gideceğimi bilemezdim. Yollar uzak yol azığı alamadım. Candan geçip Hakk emrini yapamadım.*²⁰ *Nefsim için yürür idim*²¹ ifadeleriyle dünyaya bel bağlamamak gerektiğini çünkü geçici dünyada kalıcı olan tek şey erdemli bir hayat sürmek, nefse yenik düşmeyerek ahiret saadetine varabilmektir.

Balasağunlu Yusuf’un en büyük kaygısı bilgi ve anlayışın birlikteliği ve bu birlikteliğin fiiliyata evrilmesi gerektiği hususu olmuştur. Düşünürü göre insan, bilme ve inanmak durumuyla kalmamalı, eyleme geçmelidir. Bilgi ve eylemin bir aradalığına önem vermelidir. Bilgi tek başına yeterli değildir.²² *Ona göre iş bilirse, bilgili ve akıllı insan bilir; iş yaparsa, bilgili ve akıllı insan yapar* (b. 3166). Yusuf Has Hacib’e göre Allah’ın insana vermiş olduğu anlama, anlayış yetisi bilgi ve eylemin köprüsü mahiyetindedir görüşünde olup o, ameli erdemlere fiiliyata dönük ahlaka ağırlık vermektedir. Çünkü sa’âdetül kusvâ’ya nail olmak hem nazari hem de ameli ahlakla varılabilen bir durumdur.

Ahmet Yesevi, *Divân-ı Hikmet*’te; bilge ilimle yani bildikleriyle amel eyler. İnanır, iman eder ve amele döker. İlim iki inci olan cana ve bedene rehber durumundadır. Yesevi için bilgi ve amel birlikteliği önemli bir durumdur.²³ Ahmet Yesevi sadece mü’min, abid, zahid değildir. Şeriate bağlı bir kul olmakla beraber ilahi aşka şeriat kadar önem veren bir düşünürdür. Ona göre ilahi aşk varlığın nedenidir, anlamıdır. İnsanın amacı Allah’a olan kul olabilme bilincine ermekle ve ona göre fiiliyata geçmekle mümkündür.²⁴ Aşk, sevginin son merhaleye ulaşmasıdır. Gerçek aşk, Allah’a duyulan sonsuz sevgi ve hasreti ihtiva etmektedir. Gerçek aşk, güzele değil, güzelliğe, tek bir ferde değil topluma duyulan sevgidir. Güzelliği her şeyde yaratanın gücünü, hikmetini, sanatını, eserinde görmek ferdiyetten içtimai alana yayılmak kişinin kendi için değil toplum için yaşamak ve gayret göstermektir. Böylesi aşk insanın toplumdan aldığı kötülükleri ortadan kaldıracığı gibi toplumun kötülüklerini de hoşgörüyü karşılama en güzel ve en uygun önlemlerle onları iyiliğe döndürmeye yönelik insana güç vermektedir.²⁵

Kutadgu Bilig’de ukbâyı gönlü temsil eden Oğurmuş, akli temsil eden Ögdülmiş’e olan nasihatlerinde şunları ifade etmektedir;

Ukbâda iyi bir yer bulabilmek için insan bu dünyanın dilek ve arzularından vazgeçmelidir (b. 4802). Ey Ögdülmiş’im ben sana kendi bildiklerimi söyleyeceğim sen bunları hakikat bil (b. 4803). İnsan şu dört şeyden tamamen vazgeçmedikçe diğer dört işi iyice yapamaz (b. 4804). Bu dünya işini tamamen bırakmadıkça, insan ukbâ işini yapamaz (b. 4805). Ey kardeş insanlardan uzaklaşmadıkça, Tanrıya ibadet ile meşgul olunamaz (b. 4806). Kendi nefis ve hevesinin başını ezmedikçe vücut doğruluk yoluna giremez (b. 4807). Gerçek Tanrı sevgisinin girebilmesi için insan gönlünden bütün dünya arzularını çıkarıp atmalıdır (b. 4808).

Oğurmuş’a göre insan gönlünü Allah’a tam teslim etmeli, nefsin isteklerinden ruhunu arındırmalı ve insanlardan kendini tecrit ederek sadece Allah’a yönelerek O’na ibadet ederek hayatını idame ettirmesi düşüncesindedir. Çünkü bu şekilde yaşayarak insan Allah sevgisine ulaşacaktır. Hikmet yoluna gönülle gireceğini söyler. Kulun, Allah’ın tevfikine mazhar olması için kendi

¹⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, s. 14.

¹⁸ Yesevi, *a.g.e.*, s. 457.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 107.

²⁰ *A.g.e.*, s. 132.

²¹ *A.g.e.*, s. 60.

²² Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *XI’inci Asırda Bir Türk Mütefekkiri ve Ahlaki Düşünceleri*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, İstanbul, 1938, s. 12-13.

²³ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevi’nin Ahlâk Felsefesi*, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara, 2003, s. 104-105

²⁴ Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 22.

²⁵ Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, s. 79.

kulluğunu tam olarak yerine getirmesi gerekmektedir. Eğer kul Allah’ın tevfikine nail olursa ona bütün iyiliklerin yolu açılmış olur (b. 5045-4857-4858).

Ahmet Yesevi’yi de rahatsız eden esaret nefis esaretidir. Yesevi nefsin devamlı kötülüğe meyilli, bitmeyen arzu, istek ve amellere sahip olduğunu ve kulun daimi bir şekilde nefsi murakabe ile mücadele altına alması gerektiği görüşündedir. Kulun isteği, emelleri, amelleri ve hırsları nefis denilen varlığın oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu durum da nefis iyiliklerin, güzelliklerin kazanılmasında engel teşkil etmektedir.²⁶ *Divân-ı Hikmet*’te; *Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi, çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi, zikir söyletmeyip şeytan ile dost eyledi.*²⁷ *Dünya haram, ondan gönül soğutmadın, nefsten geçip Allah’a doğru yönelmedin.*²⁸ *Zalim nefsim hiç bırakmadan ateşe attı. Vücudum kendi kendine tutuşup yandı*²⁹ şeklinde nefse yönelik düşünceler söz konusudur.

Dünyevi yaşam, ahiret yaşamının hazırlığı durumundadır. İnsan dünyada işlemiş olduğu iyilikler çerçevesinde mükâfatını alacakken yaptığı kötülükler nezdinde cezasını alacaktır. İlahi adaletin yeryüzünde tecelli ettiği gibi ahiret yaşamında da kendini gösterecektir. Bu durum *Kutadgu Bilig*’de yer alan helal için hesap, haram için ceza vardır sözünden (b. 3547) anlaşılacağı üzere dünyevi yaşam ahiret hayatında mutluluğa ulaşmada basamak görevindedir. Allah’ın kıyamet günü iyilere ödül kötülere ceza vermesi düşüncesi *Divân-ı Hikmet*’te şöyle ifade edilmektedir; *Ümmet olsun, kulak verin, vefalılar, iyilerin ecrini verir, kötüye ceza; kıyamet günü cezalarını çeker dostlar*³⁰ düşüncesinden de yola çıkarak insanın dünyevi yaşamdaki amelleri neticesinde ödül ve cezaya muktedir olacağı belirtilmiştir.

2. İradi Ölüm ve Tabii Ölüm

Cisimlerde canlılık olduğundan dolayı onlar ölümlüdür ve yok olmaları söz konusudur. Cismin canlılığı ruhun canlılığının bir eseridir. Bu durum yeryüzüne yansıyan güneş ışığının güneşten kaynaklanması durumu gibidir. Güneş battığında ışığı da kendisini takip etmesinden dolayı yeryüzü karanlık olmaktadır. Bu hal ruh da bedenden ayrıldığında ve geldiği aleme geri gittiğinde ruhtan bedene yayılmış olan hayat kendisini takip eder ve beden cansız olarak kalmaktadır.³¹

Filozoflar iki ölüm biçiminden söz etmektedirler. Bunlar “İradi Ölüm” ve “Tabii Ölüm”dür. İradi ölüm, insan nefsinin arzu ve isteklere meyilememesi, eğilim göstermemesi, zararlı hallerden ve davranışlardan uzak durması gibi durumları kapsamaktadır.³² İnsanın iradi olarak ölümü bedensel olarak yaşaması devam ediyorken dünya hayatında heva ve arzuların uzak durup nefsinin terbiye etmesi haline tekabül etmektedir. Diğer yandan tabii ölüm ise insanın zamansal yaşamının sona ermesi, insanın nihai yaşam sınırının tamamlanmasıdır. İnsan nihayetinde düşünen ve ölümlü bir canlıdır.³³

İrade, insanın aklı ile bir işin neticesini idrak edip iyiliğin ne tarafta olduğunu bildiği vakit o yöne doğru eğilim gösterir, sebeplerini bulmaya çalışır ve onu irade eder. Bu durum şehvi ve hayvani arzuların farklıdır. Akıl insanı zararlı olan şeylerden uzak tutar, kötü şeylere karşı eğilimlere adım atmaya engel olur.³⁴ İradi ölüme kainat karşısında ölüm demek yerinde bir ifade olsa gerek. Kainat karşısında ölüm, iradi olarak yola girmenin Hakk’a yönelmenin ilk merhalesidir.³⁵

²⁶ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevi’nin Ahlâk Felsefesi*, s. 58-59.

²⁷ Yesevi, *a.g.e.*, s. 47.

²⁸ *A.g.e.*, s. 73.

²⁹ *A.g.e.*, s. 83

³⁰ *A.g.e.*, s. 190.

³¹ İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, (çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 146-147.

³² İbn Miskeveyh, *Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu*, (çev. İbrahim Aslan), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, s. 329.

³³ İbn Miskeveyh, *a.g.m.*, s. 329.

³⁴ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, s. 19.

³⁵ Mehmet Demirci, “Mutasavvıflara Göre Ölüm”, *İslami Araştırmalar*, 1987, s. 94.

Ölüm Allah’ın didarına kavuşma istencidir. Bu durum *Dîvân-ı Hikmet*’te; *Hak Resulü “ölmeden önce ölü” dedi. Didâr için ölmeden önce ölmeyeyim mi? “Mûtû kable ente mûtû” olun dedi. Didâr için ölmeden önce ölmeyeyim mi?*³⁶ şeklinde ifade edilmektedir. Allah’ın didarına nail olmak ona karşı kulluk görevini yerine getirmekle, kişinin nefsini terbiye etmesiyle, dünya malına tamah etmeme noktasında iradeli şekilde eylemesiyle kendini göstermektedir. Çünkü seven ki sevdiğine kavuşmanın vadesini unutmaz ve daima o zamanı bekler. Daima Allah’ın didarına kavuşma isteğinde olur.³⁷ İradî ölüm hakikate varmanın ilk basamağı durumundadır. Kişi insan-ı kamil mertebesine ancak bu sayede varabilmekte ve sevgilinin didarını görebilmektedir.

Kutadgu Bilig’de gaflete düşen, heva ve heveslerinin peşinde giden insana, nasıl ki bedeninin iyileşmesi için ilaç verilmesi gerekiyorsa ruhunun iyileşmesi için ruhun sağaltımında da ilaç verilmelidir düşüncesi yer alır. Ruh, bilgiyle sağaltılarak tedavi edilen unsurdur (b. 1969-1970). İnsan nefsinin boyunduruğu altına girmemeli ruhunu olgunlaştırmaya insanı kamil mertebesine varmayı hayatının hedefi haline getirmelidir. İnsan hayatının nihai amacı olan mutluluğu elde etmek ise erdemleri edinmeyle, Allah’a karşı kulluk vazifesini yerine getirerek en önemlisi de Allah’ın ahlakıyla ahlaklanan fert olmaktan geçmektedir.

İnsanın ölümüyle, ruhun bedenden ayrılmasıyla ceza ve mükâfat ve buna benzer durumlar kıyamet gününe bırakılmıştır.³⁸ İnsan korku, umut ve alışkanlıklar varlığıdır. İnsanın dünyevi yaşamında tüm eylemlerinin temelini bu belirleyici ilkeler oluşturmaktadır. Bunların tesirinde olan bir yaşamda elbette insanın benliğini bulması ve kendini inşa etmesi zor bir hal almaktadır. İslam ahlakı bu açıdan insanı; korku, endişe ve alışkanlıklardan özgürleştiren ilkeleri kapsayan yapıdadır.³⁹

Ümit ile gelmişim dergâhına Allah’ım.

Günahkârım, isyankâr elimi tut seherde.

Kul Hoca Ahmed Hakk’tan kork, kim korkmaz imanı yok,

*Önünder o cehennem, hazır ol seherde.*⁴⁰

*Havf ve recâ içre dur, gönül koyma.*⁴¹

İnsanın Allah’a yaklaşması korku ve umudu dengede tutarak ilerlemesiyle kendini göstermektedir. Çünkü insan Allah’ın inayetinden umudunu kesmemeli bunun için kötü eylemlerden kendisini uzak tutmalıdır.

Buna rağmen ben Rabbimden ümidimi kesmedim

Günahları affeden o bir Rabbimdir (b. 5122).

Sen recâ ile havfî kendine kanat edin

Bu ikisi arasındaki yollardan şaşma (b. 3671).

Recâ ile havf bu ikisi kanat gibidir

Bu ikisiyle uçan, göğe yol bulur (3673).

Yusuf Has Hacib insanın göğe yol bulmasının Allah’tan umut kesmeyerek olacağını ifade etmektedir. Onun ifade etmeye çalıştığı düşünce insan ahlaki bağlamda ifrat ve tefritin ortasında bir hayat seçmelidir düşüncesidir. Çünkü insan orta yolu bulursa erdemli bir hayata nail olacak ve bu şekilde yaşamakla geçici olan dünyevi yaşamdan sonraki gerçek alem olan ahiret hayatında sa’âdetül kusvâ’ya erişecektir.

Tasavvufta “kim kendini bilir ise Rabbini bilir” hadisi yer almaktadır. Allah’ı bilmek, tanımak Allah’ın hakikatine varmak kendinin kul yani yaratılmış “ben” olduğunu kabullenmektir. Eğer kul kul

³⁶ Yesevi, *a.g.e.*, s. 357.

³⁷ Gazâlî, *Ölüm ve Ötesi*, s. 10.

³⁸ İbn Sînâ, *Risaleler*, (çev. Alparslan Açıkgöç; M. Hayri Kırbasoğlu), Avrasya Yayınları, Ankara, 2004, s. 42.

³⁹ Müfit Selim Saruhan, “Ahmet Yesevi’de Ruhsal Tıp: Yöntem ve İlkeler” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Cilt: 2, Şen-Yıldız Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 975.

⁴⁰ Yesevi, *a.g.e.*, s. 101-102.

⁴¹ Yesevi, *a.g.e.*, s. 372.

olduğunu, yaratıcısını ise Yaratıcı olarak bilirse iradesinin sahibi kimse olmaktadır.⁴² İnsan heva ve heveslerinin esiri olursa bu dünyaya meylederse sonunda pişman olacaktır. İnsanın iyi ameller işleyip ahiret mutluluğuna kapı açması kendini bilmesinden geçmektedir. Kişi kendini bilirse doğru yoldan gider ve hikmete nail olur.

Ahmet Yesevi nefis terbiyesinde bir noktada yaşadığı pişmanlıkları da ifade etmektedir. O, kirliliğe talip olduğunu, nefis elinde harap olup, fık ve füculla dolup taşıdığını, gece gündüz dünyayı kovaladığını, Allah’ın emirlerine göz yumup yerine getirmediğini,⁴³ dünyayı sevip din derdini attığını⁴⁴ düşünmektedir. Ahmet Yesevi yaşadığı dönemde insanların dünyaya meylettiklerini ona tamah ederek ahireti unuttuklarını da dile getirmektedir.

Kutadgu Bilig’de Odgurmuş karakterinin kendisini insanlardan tecrit ederek bir yaşam sürmesi söz konusudur. Yusuf Has Hacib insanın kendini bu dünyadan tecrit ederek yaşaması gerekliliği düşüncesinde değildir. Bu durumun aksine o insanın toplumsal bir yaşamda erdemli bir hayatla ahiret saadetine varacağını dile getirmektedir. *Kutadgu Bilig*’de ukbâ’yı temsil eden Odgurmuş için ise insanlardan kendisini soyutlayarak dağa çıkıp, kendini ibadete vermesi gerektiğini, günah hastalığından arınmanın yolunun bu olduğunu düşünmektedir. Çünkü dünya işleri insanın asıl amacı olan ahiret hayatına engeldir. O, bu bilinç haliyle Allah’a ibadet edilmesi kanaatindedir (b. 3954-3148-3149-3340-3753-3356). Bu durum *Divân-ı Hikmet*’te de: *Elli bir yaşında çöllerde gezip otlar yedim, dağlara çıkıp, dünyaya kanmamak için gözlerimi oydu.*⁴⁵ *Nefsimi teptikten sonra cananımı arayıp buldum, ölmeden önce can vermenin derdini çektim.*⁴⁶ şeklinde geçmektedir.

Ahmet Yesevi nefsin esiri olmamak için kendisine çilehane adı verilen yer altında bir alan oluşturup zamanının çoğunu orada ibadet ederek geçirmiştir. Bu durum *Divân-ı Hikmet*’te Ahmet Yesevi’nin 63 yaşına geldiğinde yer altına girdiği anlatılır. O, *toprak olup ölmezden önce öldüm ben işte*⁴⁷ der ve insanın evini barkını terk eyleyip pay alması gerektiği, dünya işlerini geride bırakmanın gerekliliği düşüncesindedir.⁴⁸ Ahmet Yesevi’nin birkaç basamak merdiven ile inilen ve yeraltında kazılan bir alanda kalan ömrünü geçirdiği ifade edilmektedir. Buradaki dikkat çeken husus Hz. Peygamber’in 63 yaşında vefat etmiş olmasıdır. Ahmet Yesevi Peygambere bağlılık içerisinde bir kimsedir bu nedenle; *“Hak Teâlâ fazlı ile ferman eyledi, işitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed. Altmış üç yaşta sünnetlerini sıkı tutup, işitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed”*⁴⁹ der. Sünnete uymak tabiri bu durumu simgelememektedir. Fakat dinde Peygamberin son derece önemi vardır. Özellikle tasavvufta Peygamber her yönüyle örnek alınan kimsedir.⁵⁰

Yusuf Has Hacib insanın diğer fertlere faydalı olmasının ve bunun için de Allah’a olan sorumlulukların yerine getirmesi gerektiği fikrindedir. O, toplumun birlik ve dirliğini sağlayan göğün direği olarak adlandırılan törenin varlığına (b. 3463) önem vermektedir. Çünkü Türklerin toplumsal yapısının daimiliği töreye bağlıydı. Töre, Allah’ın insanlar ve kulları üzerinde fayda sağlama amacıyla koyduğu kaideler toplamıydı. Bu çerçevede töre karşılığında kullanılan tabir yol kavramıdır. Töre bir yoldur ve bu yol hayat yolu, birlik, düzen ve dirliğin yolu olarak kendini göstermektedir.⁵¹ İslamiyet’in kabulüyle beraber ilerleyen zamanlarda töre din olarak kendini göstermiştir.

Ahmet Yesevi’ye göre dinin kaidelerini (şeriat) Kur’an ve sünneti bilmeden bunları iyice içselleştirmeden tarikata girilemez. Bu bağlamda tarikat bir nevi dinin temellerinin öğrenileceği bir yer olarak değil aksine bu kaidelerin öğrenilip hazmedildikten sonra tarikatın anlayışına göre inceliklerinin

⁴² Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevi’nin Ahlak Felsefesi*, s. 58.

⁴³ Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, s. 100.

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 107.

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 61.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 63.

⁴⁷ *A.g.e.*, s. 302.

⁴⁸ *A.g.e.*, s. 81.

⁴⁹ *A.g.e.*, s. 68.

⁵⁰ Mehmet Demirci, “Ahmet Yesevi’nin Tasavvufi Anlayışı”, *Divân-ı Hikmet Sohbetleri*, (ed. Zülfikar Güngör), Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018. s. 107.

⁵¹ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 300.

öğrenilip yaşanılacağı sahadır.⁵² Tarikat sözlükte yol anlamına gelmektedir. İslam tasavvufunda yola girmek sufi metotlarıyla Allah’a yaklaşmayı seçmek anlamına gelmektedir. Tasavvufta insan yolunu kendisi seçse de o yola kendi başına giremez. Tasavvuf her şeyden önce hem nefis hem de ruh terbiyesi işidir. Bu çerçevede eğitime muhtaç olan insanın bir rehber ihtiyacı da söz konusudur.⁵³ Ahmet Yesevi bu bağlamda *Muhammed ki âleme yol göstericidir*⁵⁴ *Mustafa’nın sözlerine amel eyle*⁵⁵ ifadeleriyle insanın hakikati tek başına bulmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle rehber ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.

Ahmet Yesevi hem şeriatın özüne hem de Hz. Peygamber’in sünnetine sıkıca bağlanmıştır. O, Allah’ın kelamına ve Hz. Peygamber’in sünnetine nail olmaya çalışmıştır.⁵⁶ *Nefs yoluna giren kişi rezil olur, yatsa, kalksa şeytan ile yoldaş olur, nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen.*⁵⁷ Kulun Allah’ı tanınmasının anahtarı kişinin önce kendi nefisini bilmesi ve ruhunun hakikatini anlaması bu hâli idrak etmesidir.⁵⁸

Ahmet Yesevi, insanın ilahi aşk ile yaşaması gerektiğini dünya aşkının geçici olduğunu söyler ve dünyayı seven kimse şüphesiz insan değildir⁵⁹ der. Ahmet Yesevi dünyanın hem ak yüzlü hem de kara yüzlü insan gördüğünü belirterek iyi ve kötü insan betimlemesi yapmaktadır.⁶⁰ Kendisinin iyi bir fert olması gerektiğini, nefis peşinde koşanın Allah’ı unuttuğunu, hevesleri ve arzuları uğruna Allah yolunda ağlamadığını ve bu nedenle kendini gamla doldurup yer altına girdiğini söyler.⁶¹

Balasağunlu Yusuf için yaşam geçmiş ve gelecek noktaları arasında bir konaktır (b. 3634). İnsan bu dünyada misafirdir, dünya ise konak durumundadır (b. 3561-6115). Ölüm ise bir kapıdır ve yürüyen kimseler bu kapıdan girerler (b. 1134). İnsan davetçi gelmeden önce “(ölüm meleği b. 1352)” ölüme hazır olmalıdır. Bu Allah’a olan kulluk halinden geçmektedir (b. 1370-1473-1372). İnsan yaşamı boyunca ölümü aklından çıkarmamalıdır çünkü insanın özünü ölümlü olması teşkil eder (b. 1323). İnsan bu gerçeklik karşısında çaresiz durumdadır (b. 6291). Bu çaresizliğin sebebi ise Allah’a olan kulluk görevinde huzur bulup bulamayacağı hususudur (b. 5714).

Balasağunlu Yusuf, insan gençliğinde zamanın nasıl geçtiğini fark etmez der. Bu durum bulut misali fırtına gibi geçmiştir. O, gençliğini tutamadığını ve dünya işleriyle uğraşıp Allah’a kulluğunu tam yerine getiremediği için pişmanlık yaşamaktadır. Heva ve arzuları uğruna yol aldığını ve bu nedenle yolunu şaşırdığını ifade eder (b. 6521-6522-6541-6542). *Kutadgu Bilig*’de insanın bulduğu zamanı boşa geçirmemesi gerektiği ifade edilerek “Doğan her canlıyı ölecek bil!” (b. 1201) beyitiyle ölüm düşüncesine vurgu yapılmıştır. Eserde insanın kendisinden önceki kuşakların öldüğünü, köşk, konakları canın tutamayacağını bilmelidir. Nice köşk ve nice kaleleri ölüm bozup kara toprağa çevirmiştir (b. 6431-6432-6433-6434). Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etseydi, tabipler ebediyen hayatta kalırdı. (b. 1199). Ölüm karşısındakine göre muamele etseydi, mübarek peygamberler ölmemiş olurlardı (b. 1200) ifadelerine yer verilmiştir. Yusuf Has Hacib, insanın tövbe etmesi gerektiğini, günahlardan arınmanın, kurtulmanın yolunun bu olduğunu söyler. Çünkü ölüm aniden gelebilir ve gelmeden önce yapılan hatalar için tövbe edilmesi gerektiği düşüncesindedir (b. 5289-5647-5714-5715).

İnsanın ölüm karşısındaki acizliğini Ahmet Yesevi düşüncesinde de görmekteyiz. O, bu dünyada ahirete tam hazırlık yapamadığını ve bu durumdan pişmanlığını ifade eder. Ahmet Yesevi; *Doymadan bir nefes geçti ömrüm. Ölüm meleğinin gelmesi yakınlaştı, amelsizim ne hal ile gideceğimi*

⁵² Cemal Tosun, “Hoca Ahmet Yesevi, Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitme Metodu”, *Dini Araştırmalar*, 2000, Cilt: 2, s. 127.

⁵³ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, s. 81.

⁵⁴ Yesevi, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁵ *A.g.e.*, s. 250.

⁵⁶ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevi”, *Erdem Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 21, 1995, s. 810-811.

⁵⁷ Yesevi, *a.g.e.*, s. 197.

⁵⁸ Gazâlî, *Ölüm ve Ötesi*, İstanbul, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 66.

⁵⁹ Yesevi, *a.g.e.*, s. 243.

⁶⁰ *A.g.e.*, s. 238.

⁶¹ *A.g.e.*, s. 78.

*bilemezdim der.*⁶² *Bedeni öldürüp riyazette dizini çöküp.*⁶³ *Aşıklığı dava kılıp yürüyemedim; Nefsten geçip ben emrini kalamadım, cahillikte Hak emrini bilemedim.*⁶⁴ İfadeleriyle mutluluğun Allah’ın emirlerini yerine getirmekle olacağını düşünmektedir. Çünkü ölüm her an insanın kapısını çalabilir ve vakit geldiğinde *Azrail “emaneti” yani canını ver!*⁶⁵ diyecektir. İnsan dünya hayatında bu nedenledir ki Allah’a ibadet ederek namaz kılıp, oruç tutarak ona olan sorumluluklarını yerine getirmelidir. Bu şekilde insan muradına erebilmektedir.⁶⁶ Ahmet Yesevi de Yusuf Has Hacib düşüncesinde olduğu gibi tövbe etmenin öneminden bahseder. Ona göre insanın hatalardan, pişmanlıklardan arınması Allah’a sığınmakla mümkündür.⁶⁷ İnsan, yaşamın yaprağı sararınca ölüm bilinci artmaktadır. Bu nedenle ecel gelmeden tövbe edip hatalardan dönülmelidir.⁶⁸ Ahmet Yesevi tefekküründe erenlerin sözünü dinlemek, halkı doğru yola götürebilmek, herkesi hidayet yoluna davet etmek ve kendisi de kusurlarından günahlarından istiğfar etmek gayesindedir.⁶⁹

Yusuf Has Hacib, yaşadığı dönemde sosyo-kültürel sahadaki değişimleri de temaşa etmiştir. Ona göre değerler artık yok olmaya başlamıştır. O eserinde şöyle belirtmektedir; bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor. Akıllı dilsiz oldu, ağzını açmıyor. Helal tümüyle ortadan kalktı, haram çoğaldı. Haram yiyenin gönlü kara kirle kaplandı. Küçükte edep, terbiye yok, uluda bilgi. Kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar ortadan kalktı. Gönüller katılaştı, dil yumuşadı. Doğruluğun kendisi gitti, kokusu kaldı. Bunlar hep ulu günün, kıyamet gününün belirtisidir (b. 6452-6457-6469-6484-6493) der.

Ahmet Yesevi’de yaşadığı toplumda insanların dünyevi meşgalelere meylettiğini, ölümü unuttuklarını ifade etmektedir.

*Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini; Nefs hevaya sevinip bozar her an huylarını; Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını;*⁷⁰ *Ahir zaman olmuştur, sultan zalim olmuştur; haram, şüphe dolmuştur.*⁷¹ *İman-İslam’ını alıp, ölmem deyip gülüşen, ölmem deyip dünyada Mevla’ m ile vuruşan, gafillik ile her an ömrünü boşa geçiren;*⁷² *Dünya benim mülküm diyen sultanlara, alem malını sayısız yığıp alanlara, yeme ve içme ile meşgul olanlara, ölüm gelse, biri vefa eylemez imiş.*⁷³

Kutadgu Bilig’de insanın işlemiş olduğu iyi ameller sağ, yaptığı kötü ameller ise sol olarak tarif edilmektedir. İnsanın bu dünyadaki varoluş amacı ya cehennemde yanmak ya da cennete bey olmak içindir (b. 917-4855). İnsan ölümü Allah’ın takdiri olarak eylemlerini de bu takdire uygun şekilde gerçekleştirmelidir. İnsan ölüme karşı gönlü, dili ve aklıyla riayet etmelidir (b. 6293). *Divân-ı Hikmet*’te de insanın iyiliklere yol almasıyla, Allah’a ibadet ederek hayatını geçiren, namaz kılıp, oruç tutan kişilerin cennete varacakları belirtilir.⁷⁴ Gafil kimseler için dünya önemliyken akıl kimseler için ehemmiyet arz eden ahirettir.⁷⁵ İnsan akıl sahibi bir birey olarak sevap işleyerek cehennemde özünün azat olması için çabalamalıdır.

Sonuç

Doğum bir başlangıç ölüm ise insanoğlu için kaçınılmaz bir sonudur. İnsanın zamansal olarak dünyevi yaşamının sona ermesi tabii ölümdür. İnsanın bu âlemde nihai süresinin bitmesidir. Yaşamın

⁶² *A.g.e.*, s. 132.

⁶³ *A.g.e.*, s. 106.

⁶⁴ *A.g.e.*, s. 111.

⁶⁵ Yesevi, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁶ *A.g.e.*, s. 77.

⁶⁷ *A.g.e.*, s. 58-59.

⁶⁸ *A.g.e.*, s. 67.

⁶⁹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 150.

⁷⁰ Yesevi, *a.g.e.*, s. 89.

⁷¹ *A.g.e.*, s. 106.

⁷² *A.g.e.*, s. 89.

⁷³ *A.g.e.*, s. 229.

⁷⁴ *A.g.e.*, s. 50-129.

⁷⁵ *A.g.e.*, s. 113.

anamlı kılınması ölüm bilinciyle kendini göstermektedir. Bu noktada Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevi insanın bu dünyadaki gayesinin edep ve terbiyeli, kötülüklerden sakınan iyiliklere yönelen insan olmaktan geçtiğini düşünmektedirler. İnsanın tabii ölümü zamansal bir algıdan meydana gelirken iradi ölümden nefsin yok edilmesi, kötülüklerle meyletmeyen, takva sahibi insan olarak kendini göstermektedir. Tasavvufta Allah’ın gizli bir hazine olup bilinmeyi istemesi bu nedenle kâinatı yaratması söz konusudur. Yaradılışın maksadı insanın yaratıcıya ibadet etmesiyle ve ona karşı kulluk görevlerinin yerine getirme bilinciyle gerçekleşmektedir.

İradi ölüm düşüncesi ölmeden önce ölümlük sözünün karşılığıdır. Bu ölüm insanın Allah’a karşı kulluğunu hem kendisi hem de diğer insanların faydasını gözeterek yapması halidir. Yusuf Has Hacib, insan nedir sorusunun karşılığını diğer insanlara faydalı olandır şeklinde tanımlar. Bilginin fiiliyata evrilmesiyle insanın erdemli eylemler sergilemesiyle bu durum gerçekleşmektedir. Ahmet Yesevi için de ilim ve amel birlikteliği önemlidir. İnsan ben bilincinden biz algısına sıçrayarak ahiret mutluluğuna nail olmaktadır. İnsanın kendisinden evvel diğer fertleri düşünüp onların hayrına eylemesi hali hem nazari hem de ameli ahlakın birlikteliğiyle olmaktadır. Bu durum hem dünyada hem de öldükten sonra mutlu bir yaşam sürmenin garantörüdür.

Yusuf Has Hacib ve Ahmet Yesevi için dünyevi yaşam ahiret hayatının basamağı durumundadır. İnsanın ruhunun yetkin kılınması gerekirken, bedeninin ise dizginlenmesi gereken yanı söz konusudur. Geçici olan dünyada kalıcı olan hâl kişinin Allah’a olan kulluk vazifesini yapması, ibadetini yerine getirmesidir. İnsan hem Allah’tan korkarak hem de O’ndan umudunu kesmeden amel işlemelidir ki bu şekilde ahiret hayatında mutluluğa erecektir. Her iki düşünürümüz için ölüm algısı düşüncelerinin merkezini ihtiva eden kavramlardan birisidir. Kişi iradi olarak ölümü ölmeden yaşamalıdır. Bu şekilde ölmek sevgiliye kavuşmak, didarını görmek olarak nitelendirilmektedir. Ölüm insanın yok oluşu olmayıp aksine yeni bir hayatın kapısıdır. İnsanın Allah’ın didarına mazhar olması, ahiret hayatındaki mutluluğu, dünyevi yaşamdaki amelleriyle tecelli edecektir.

KAYNAKÇA

Ahmet Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, (çev. Hayati Bice), Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Demirci, Mehmet. “Ahmet Yesevi’nin Tasavvufi Anlayışı”, *Divân-ı Hikmet Sohbetleri*, (ed. Zülfikar Güngör), Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2018. s. 105-121.

Demirci, Mehmet. “Mutasavvıflara Göre Ölüm”, *İslami Araştırmalar*, 1987. s. 89-104.

Eraslan, Kemal, “Ahmed-i Yesevi”, *Erdem Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 21, 1995. s. 799-819.

Eraslan, Kemal, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri, “XI’inci Asırda Bir Türk Mütefekkeri ve Ahlaki Düşünceleri”, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, İstanbul, 1938.

Gazâlî, *Hakikat Bilgisine Yükseliş*, (çev. Serkan Özburun), İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, (çev. Ahmet Serdaroğlu), Ankara, t.y, Cilt. 3.

Gazâlî, *Ölüm ve Ötesi*, İstanbul, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 1999.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985.

Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.

İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (çev. Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2019.

İbn Miskeveyh, “Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu”, (çev. İbrahim Aslan), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011. s. 327-322.

İbn Sînâ, *Risaleler*, (çev. Alparslan Açıkgenç; M. Hayri Kırbasoğlu), Avrasya Yayınları, Ankara, 2004.

Kenjetay, Dosay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara, 2003.

Kenjetay, Dosay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara, 2003.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Saruhan, Müfit Selim, “Ahmet Yesevî’de Ruhsal Tıp: Yöntem ve İlkeler” *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, Cilt: 2, Şen-Yıldız Yayıncılık, İstanbul, 2016. s. 973-983.

Tosun, Cemal, “Hoca Ahmet Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitim Metodu”, *Dini Araştırmalar*, 2000, Cilt: 2. 119-131.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*. (çev. R. R. Arat). TTK Yayınları, Ankara, 2003.

